

MERKEZİ ÇİN'DE KURULAN HUN DEVLETLERİ: I İLK CHAO (HAN) DEVLETİ (M.S. 304-M.S.329)

Dr. Tilla Deniz BAYKUZU

Mimar Sinan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

M.S. 56 yılında Kuzey ve Güney Olmak üzere ikiye ayrılan Hunlardan Güney Hunları Çin'e bağlanmış, varlıklarını Çin topraklarının kuzeyinde sürdürmeye devam etmişlerdir. Bir kaç asır boyunca siyasi başarı gösteremeyen Güney Hunlarına ait boylar, M.S. IV. yüzyılın başlarında isyan etmiş, Çin başkentlerini ele geçirerek Çin topraklarında devlet kurmuşlardır. Çin yönetimini asıl topraklarını bırakarak güneye taşınmaya zorlayan bu bir buçuk asırlık dönemde Hunlar, yeniden tarih sahnesine çıkmış ve farklı zamanlarda dört ayrı devlet kurmuşlardır. Bu devletlerden biri olan İlk Chao veya Han devletine ait bilgiler Türk tarihinin bugüne kadar karanlıkta kalmış bir dönemini aydınlatması açısından önemlidir.

M.S.179 yılında Hunlardan sorumlu olan Çinli general, merkezin haberi olmaksızın Hun Ch'an-yü'sünü öldürerek yerine Ch'iang ch'ü adlı bir Hun liderini getirmişti. Bu emrivaki ile Sağ ve Sol kanat Hunlarının arasında taht kavgaları başlamış ama buna rağmen Ch'iang ch'ü, 188 yılına kadar Hunların başında kalmıştı. Öldüğünde geriye *Yü-fu lo* (188-195) ve *Hu-ch'u-ch'üan* (195-216) adlı iki oğul bırakmıştı. Yü-fu lo, 195 yılında ölünce küçük kardeşi Hu-ch'u ch'üan, ch'an-yü olarak tahta geçti, oğlu Liu Pao ise geleceğin lideri olarak kendi boylarının başına getirilmişti. Doğu Han Hanedanlığının son büyük generali olan Ts'ao Ts'ao, Hunları beş gruba ayırdığı zaman grup liderlerini Çince "Liu" soyadını alan Tu-ku ailesinden seçmişti. Büyük Hun lideri Motun'un Çin'in hanedanlık ailesinden bir prensesle evlenmesi sonucunda onlarla akrabalık kuran Motun soyunun Tu-ku ailesi bundan böyle Han Hanedanlığı eski imparatorunun soyadı olan Liu adını benimsemiş ve kullanmıştır¹. Özellikle Hunların Çin içine yerleşmeleri sırasında bu soyadıyla Çin tahtına adaylıklarının meşruiyetini vurgulamışlardır. İşte Liu Pao bu boydan, yani Tu-ku boyundan gelmekteydi.

Beş gruba ayrılmakla birlikte Hunlar, Chin-yang' da Feng nehri civarında oturuyorlardı. Liu Pao ise bu dönemde Hsüan-shih²'ye yerleştirilen *Sol grubu* idare ediyordu. Liu Pao, "Sol Bilge Kral" olarak *veliaht* yani geleceğin ch'an-yüsü idi. Pao, ünlü *Hu-yen* ailesinin kızıyla evlenmişti ve Yü-fu lo'nun amcası Ch'ü-pei'in oğlu olan Liu Meng'in Hunların Kuzey Kanadının başına geçtiği yıl Liu Pao'nun ileride Çin İktidarını Ssu-ma ailesinden alarak bir bağımsız Hun devleti kuracak olan oğlu Liu Yüan-hai doğdu³.

Tabiiyette olan birçok liderin veliahtı gibi o da Çin sarayında büyüdü ve yetişti. Hocası Shang-t'anglı *Ts'ui Yo*'dan tüm Çin klasiklerini öğrendi. Shih-ching⁴, I-ching⁵,

¹ CS (Chin Hanedanlığı Yıllığı, Chin Hanedanlığının (265-420) resmi tarih kitabı olan Chin Shu , başvezir Fang Hsüen Ling tarafından 641-648 yılları arasından yazılmıştır. Eser 130 bölümden oluşmaktadır. Özellikle 100. bölümden sonrası Hun Devletleri ve On altı Devlet döneminde kurulan devletlerin siyasi ve kültürel tarihi açısından çok önemlidir. Eserin Taipei, 1987 baskısı kullanılmıştır) 101, Liu Yuan Biyografisi, s. 2548

² Bugünkü Shan-hsi Eyaleti Kai-p'ing şehri

³ Boodberg P., "Two notes on the History of the Chinese Frontier" **HJAS**, 1936, California, s.293

⁴ Konfüçyüs tarafından derlenmiş, onun öğrencileri tarafından yazılmıştır. Şiirle ilgilidir .

Shu-ching⁶,i okur, özellikle Ch'ün-ch'iu⁷yu,Tzo-chuan⁸ 'ı ve Sun-tzu 'nın Savaş Sanatı⁹ adlı ünlü eserini çok severdi. Büyük tarihi Çin yıllıklarından olan Shih-chih ve Han Shu'yu ezbere, üstelik olaylar hakkında yorum yapabilecek kadar iyi bilirdi.

Oldukça heybetli bir erkek olan Yüan-hai, usta bir okçuydu ve bu yüzden uzun ve güçlü kollara sahipti. Boyu 1.83 m idi¹⁰. 65-70 cm uzunluğundaki sakalında 3 kızıl tel vardı ve bunlar diğerlerinden uzundu.

Liu Yüan-hai, yetenekleri ve zekasıyla çok küçük yaşta çevresindeki önemli kişileri etkilemeyi başarmıştı. Özellikle Chin Hanedanının imparatoru bu yetenekli gençle tanışmak için onu huzuruna çağırılmış ve onunla sohbet etmişti. Liu Yüan, böylece imparatorun güvenini kazanmıştı.

266 yılında Çin hükümeti, Hun bölgelerinde yeni düzenlemelere gitmiş fakat Hunların Kuzey Kanat lideri *Liu Meng* bu müdahaleden hiç memnun kalmamıştı. Bunun üzerine 271 ve 272 yılında büyük bir isyan çıkararak Çin imparatorunu telaşa düşürdü. Çin devleti derhal bu tehlikeli girişimi bastırdı ve Liu Meng'ı öldürdü. Onun ölümünden kısa bir süre sonra yani 279 yılında Liu Pao da ölünce oğlu Liu Yüan-hai *Sol Kanat Komutanı* oldu¹¹. Birkaç yıl sonra 287'de ise "Kuzey Boyunun Lideri" unvanını aldı¹². Liu Yüan, Hunların beş grubunun liderleriyle her zaman iyi geçiniyordu. Bu yüzden tüm büyükler ve alimler onun yanına akın etmeye başlamışlardı. 290 yılında Yüan-hai, ***Hunların Beş Grubunun Baş Kumandanı*** ilan edildi ve ayrıca "Chien-wei Bölgesi Başkomutanı" da yapılarak bir Çin ünvanı verildi. Başa geçer geçmez gelecek vaadeden büyük bir lider olduğunu belli etmeye başlayan Yüan-hai, dürtüst ve sadık görevlileri el üstünde tutmuş, onları layık olduğu görevlere getirmiş, cinayet işlenmesini yasaklamış ve suçluları adaletli bir şekilde cezalandırmıştır. Tüm bu davranışları onu halkın gözünde yükseltir. Böylece zamanla Çin sarayı tarafından ***'İktidar Sahibi General'***, ***"Beş Hun Grubunun Komutanı"*** ve ***"Kuang-Hsiang Beyi"*** unvanlarıyla taltif edilmiştir.

299 yılında ona bağlı grubun içinden bazılarının isyan ettiği söylentisi ortaya çıktı, saraya şikayet edildiğini duydu. Bu aşağılayıcı durumu gururuna yediremeyen Yüan-hai Chin devletinin topraklarını terkederek aldığı tüm rütbeleri reddetti. Bunun üzerine Yeh şehrinde oturmakta olan ve Ch'eng-tu kralı ünvanını taşıyan ve imparatorun amcası olan

⁵ Bir fal kitabıdır. "Değişimle Kitabı" anlamına gelir. Kavramlar heksagramlarla belirtilirler. Çince bu bunlara "pa kua" adı verilir. Türkçeye Uygurlar döneminde çevrilmiş, eser Göktürk harfleriyle yazılmıştır. Stein tarafından Tun-huang'da bulunmuş olan bu eser "İrk Bitig" olarak bilinir.

⁶ Diğer adı Shang-shu' dur. M. Ö. VI. yüzyılda Konfüçyüs tarafından derlenmiş bir siyasetnamedir.

⁷ M.Ö. VI yüzyılda Konfüçyüs tarafından derlenmiş olan bu eser kronolojik bir tarih kitabıdır.

⁸ Tzo Ch'i Ming tarafından M.Ö. VI. yüzyılda yazılan bir eserdir.

⁹ Sun-tzu tarafından Çin'de savaştan Devletler Döneminde (M.Ö.480-MÖ.221) yazıldığı tahmin edilen bu eser 5600 kelimelik, dünyanın en eski askeri eseri olup büyük Çin klasikleri arasında yer alır

¹⁰ 8.4 kadem boyundaydı. CS. 101, s.2646; SLKCC (Shih-liu Kuo Ch'un-ch'iu, Wei Hanedanlığı döneminde Ts'ui Hung tarafından yazılmıştır. On Altı Devlet döneminde yaşamış olan bütün devletler hakkındaki bilgileri ayrıntılarıyla veren çok önemli bir eserdir ve 100 bölümden oluşur. Ancak özellikle rakamlarla ilgili bilgiler diğer kaynaklardakilerden farklı, genellikle biraz abartılı olmakla beraber diğer yıllıklarda bulunmayan bazı kayıtlara bu eserde rastlanmaktadır. Makalemizde Taipei 1987 baskısı kullanılmıştır.) 1, İlk Chao, Liu Yüan, s.2

¹¹ Boodberg P., a.g.m. s.293

¹² EBERHARD W., "Türk Kavimleri Hakkında Çince Vesikalar: II" adlı makalesinde Liu Yüan'ın babası olan Liu Pao'nun adı Liu Tiao olarak geçmektedir.

Ssu-ma Ying tarafından yeniden "*Kuzeyi Sakinleştirmekle Görevli Komutan*" ve "*Beş Hun Grubunun Askeri İşleriyle İlgili Müfettiş*" ünvanlarıyla gönlü alındı¹³.

İmparator Hui-ti'nin otoritesi artık oldukça zayıflamıştı. Ülkenin her yerinde ayaklanmalar baş gösteriyordu. Yü Fu-lo'nun amcasının oğlu olan *Liu hsüan*, Hun büyüklerini bir mecliste topladı. Onlara atalarının bir zamanlar Büyük Han Sülalesi kadar güçlü olduğunu fakat Wei ve Chin Devletleri zamanına gelindiğinde bağımsızlıklarının ve topraklarının artık elden gitmiş olduğunu, Chin devletinin adaletsizce kendilerini köle olarak kullandıklarını¹⁴, ch'an-yü'lerinin bile artık sıradan halk gibi etkisiz hale getirildiğini söyledi. Artık imparator ailesinin taht mücadeleleriyle birbirlerine girdiğini, bunun ise bağımsızlıklarını kazanmak ve yeniden eski güçlerine kavuşmak için en büyük fırsat olduğunu belirtti. Bu duygusal konuşma etkisini göstermekte gecikmedi ve Hun büyükleri kendi aralarında yaptıkları bu gizli toplantı sonunda yeni liderlerini saptadı. Liu Yuan-hai'ı "ch'an-yü" seçtiler¹⁵. Bu sırada *Yeh* şehrindeki görevinin başında olan Yuan-hai'ın bu durumdan haberi yoktu. Yüan-hai, ch'an-yü olduğu haberini alınca farklı bir sebep göstererek Ssu Ma-ying'den ülkesine gitmek için izin istedi ama reddedildi. Bunun üzerine Liu Hsüan, Hun liderlerinin *İ-yang*'da toplanmasını istedi. Hun grupları bu toplantının o sıralarda başı bazı prenslerle dertte olan Ssu-ma Ying için yapıldığı söylentisini yaydılar. Ying, bir taraftan tahtta gözü olan Chin prensleriyle uğraşırken diğer yanda da Moğol saldırılarından korunmaya çalışıyordu. Bu durumda askeri olarak güçlü olmak zorunda olduğunu biliyor ve bu yüzden de Hunlarla iyi geçinmeye çalışıyordu. Liu Yüan'ı "*Muhafız generali*" ve "*Kuzey Şehirleri Baş Müfettişi*" yapmıştı. Bununla Hunların desteğini almayı amaçlıyordu. Yuan-hai, yardım alma bahanesiyle ülkesine gitmek için müsaade istediği sırada diğer Chin prensleri Ssu-ma Ying'i köşeye sıkıştırmışlardı. Ying, içinde bulunduğu endişe verici vaziyeti bertaraf edebilmek için onu yanında tutmaya çalışıyor ve yanından uzaklaşmasını istemiyordu.

Liu Yüan-hai, zor durumda onun yanında olacağına dair Ying'i ikna edince Ying onu "*Kuzey Shan-yü'sü*", "*Müşavir komutan*" ve "*vezir*" yaptı¹⁶. Böylece ülkesine gitmesine izin verdi. Sol Şehrine gelir gelmez Hun büyükleri ona "Büyük Chan-yü" ünvanını verdiler. Kısa bir süre içerisinde ona bağlandıklarını göstermeye gelen askerlerin sayısı 50.000 kişi kadar oldu¹⁷.

Bu sırada Wang Chün, 302 yılında Yeh şehrine saldırdı ve şehir düştü¹⁸. Ssu-ma Ying, yapılan saldırılar sonucunda yenilmişti. Çareyi imparatoru da yanına alarak başkent Lo-yang'a kaçmakta bulmuştu. Liu Yüan onun içine düştüğü bu durumu duyunca, bu sadık ama güçsüz Çinli'ye acıdı ve ona yardım edeceğine söz verdiği için adamlarına 20.000 kişilik bir kuvvetle Hsien-pi'lere saldırılarını emretti. Oysa Liu

¹³ SLKCC, 1, s.3; TCTC, (Çin tarihinin en önemli kronolojik kaynaklarından sayılan eser ünlü Çinli tarihçi Ssu-ma Kuang tarafından derlenmiştir. Eser 294 cilttir ve 1084 yılında bitirilmiştir. Yazar, MÖ. 403 yılından MS. 960 yılına kadar olan olayları kronolojik bir sıraya koymuştur. Makalemizde bu eserin Taipei 1935-1987 yılı, Hua Shih yayımevi baskısı kullanılmıştır.) s. 2698

¹⁴OTKAN P., "IV. Yüzyılda Kuzey Çindeki Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu", **Erdem**, 15, Ayrıbasım, s.783

¹⁵ SLKCC,1, İlk Chao, Liu Yüan,, s.4; TCTCs. 2699

¹⁶ EBERHARD W., Türk Kavimleri hakkında... II, s.180 ; C.S. 101, Liu Yüan Biyografisi, s. 2648; SLKCC,1, s.4; TCTC, s. 2700

¹⁷ TCTC,s. 2697-2706; C.S. 101, Liu Yüan Biyografisi, s. 2648; SLKCC,1, s. 4

¹⁸ SS (Sung Hanedanlığı Yıllığı, bu eser Liang Hanedanlığı (502-556) zamanında Shen Yüeh tarafından yazılmıştır. 100 bölümden oluşan bu yıllık 439-494 yılları arasındaki dönemi anlatır. Eserin Taipei 1987 baskısı kullanılmıştır.) 24, Astronomi II, s.703

hsüan ve diğer Hun büyükleri onun bu savaşa girmesini uygun bulmamışlardı. Chin Devletinin eskiden, ataları **Liu Meng**'u öldürdüklerini, bağımsızlık hareketinin bu yüzden sekteye uğradığını, şuan onların taht için kardeş kavgası içinde birbirlerine düştüklerini söylediler. Onlara göre bu durum tanrının artık Çinlileri terkedip Hunların yanına geçtiğinin bir işaretiydi ve artık Hunların eski Büyük ch'an-yüsü *Hu han-yeh*'nin yapmak isteyip de yapamadan yarım bıraktığı işi gerçekleştirmenin zamanı gelmişti¹⁹. Bunun için Hsien-pi ve Wu-huan'larla işbirliğine gidilebilirdi. Eğer bu fırsat geri tepilecek olursa uğursuzluk gelebilirdi. Çünkü tanrının ve halkın iradesine karşı gelmek uğursuzluk getirirdi²⁰. Liu Yüan ise Çinlilerin yardımına gitmesini şöyle açıkladı.

"Chin Devleti zaten artık çok zayıftır ve nasıl olsa kendi kendine yıkılacaktır. Onun bu zayıf durumundan faydalanmak, üzerine saldırarak onu yıkmak halkın gözünde bizi küçük düşürür. Han Hanedanlığının nesiller boyunca yaşaması faziletli insanların kalbine taht kurmuş olmasındandır. Üstelik Han hanedanlığından ötürü biz onlarla kardeşiz, büyük kardeş ölünce yerine küçük kardeşin geçmesi kaçınılmaz bir gelenektir. Biz böylece kendimize Han imparatorunun adını verebiliriz²¹."

O, bu konuşmasıyla hem Çinli halkın gözünde Çin tahtına adaylığının meşruluğunu gösteriyor, hem de sadakatli bir davranış göstererek her milletten ahalinin güven ve memnuniyetini kazanmayı amaçlıyordu. Liu Yüan, kısa bir süre sonra P'ing-ch'eng şehrinde bir Çin tipi saray inşaa ettirip kendisini "Çin İmparatoru" olarak tanıtmak suretiyle Çin seçkin tabakasının desteğini kazanabileceğine inanıyordu. Nitekim onun sarayı zaman içerisinde Çin'in diğer bölgelerinden kaçan memurların da dahil olduğu çok sayıda mülteciyi cezbeden müstahkem bir mevki konumuna gelecekti²².

Liu Yüan öncelikle başkenti derhal Sol Şehri'ne nakletti ve Hunların tamamına yakın bir kitle ona itaat ettiler. 304 yılında Güney Şehrinin dışında bir taraça yaptırarak tahta çıktı²³. Bu devlete "**Han**" adını verdi. Hemen akabinde "**Han Kralı**" ünvanını aldı. Yılın adını *Yüan-hsi* olarak değiştirdi. Tüm ölmüş Han İmparatorları için şehrin tanrılarına kurbanlar sundu. Hu-yen ailesinden olan hanımını da "kraliçe" ilan etti²⁴.

Liu Yüan'ın Çinlilerin Han Hanedanlığı imparatorları için kurbanlar kesmesi, devletin adını o hanedana ithafen "Han" koyması kendini ve Hunları Çin asıllı kabul ettiğinden değil, politik bir taktikti. Çünkü Çin topraklarında hak iddia etmenin yolu Çin nüfusunun oldukça yoğun olduğu bir yerde Çinlileri ikna etmekten geçmekteydi. Eğer Çinli halk ikna edilirse isyanların önü alınmış olur, böylece amaçlarına ulaşmak için en önemli tehlike bertaraf edilirdi. Zamanı geldiğinde ise tıpkı ataları Hu han-yeh'nin düşündüğü gibi kendi milli devletlerini ilan edebilirlerdi.

Aynı yılın sonuna doğru Chin devletinin Tung-ying beyi olan *Teng*, bir generalini Liu Yüan'e saldırttı ama yenildi. Bunun üzerine Teng, intikam için *Ping-chou*'da bulunan 20.000 Hun ailesini başka yere göçe zorladı. Buna karşılık Liu Yüan, Liu Yao'nun komutasındaki bir orduyu göndererek T'ai yüan, Hsüan chih, Tun liu, Ch'ang

¹⁹ GINPU Uchida., "Gi shin jidai No Gobu Kyodo" *Kita Ajia Shi Kenkyo Kyodohen*, Kyoto, 1975, s. 306

²⁰ TCTC, s.2701

²¹ SLKCC,1, İlk Chao, Liu Yüan,s.4-5; Onat A., "Kuzey Çin'de Kurulan Çin Devletleri", Tarihte Türk Devletleri I, A. Ü. Rektörlüğü yayınları, Ankara, 1987, s.33

²² Barfield, Thomas J., *The Perilous Frontier, Nomadic Empires and China*, Cambridge, Massachusetts, 1989, s.102

²³ GINPU Uchida., "The Southern Xiongnu State: Qian Chao" *Rekisho Kyo iku*,15:9/10, 1967/10/1, s.25

²⁴ CS.102,s. 2649;

tzu ve Chung-tu' yu yağmalattı. 305 yılında Teng, bir kez daha generallerini Yuan-hai'n üzerine sevkettiyse de her seferinde yenildi.

304 yılı dokuzuncu ayda Çinli vali Wang Chün, You-chou bölgesine saldırıya geçince Liu Yüan, Shih Lo ve Li Hsiung birlikte karşı saldırıya geçtiler, Çin imparatoriçesi Yang Chih yakalandı fakat Çin imparatoru Hui-ti kaçmayı başardı²⁵.

Aynı yıl kıtlık başgösterdi. Yüan yazlık saraya göç etti²⁶. Bu sıkıntıların yanısıra bir de üstüste yenilgiler de alınca danışmalarının da tavsiyesiyle durgun devlet politikasının yerine aktif bir politika izlenmesine karar verildi. Ho-tung bölgesi zaptedildi, *Pu-fang* ve *P'ing-yang* şehirleri yağmalandı, civar kasabalar tek tek ele geçirildi. Böylelikle bir kez daha erzak sıkıntısına girilmesi engellendi ve ekonomik rahatlama sağlandı.

307 yılında Liu Yüan, P'ing-chou'un tüm vilayetlerini ele geçirdi. Ordunun başına yeni kişiler geçirerek orduyu sağlamlaştırma çabalarına girişti. O sıralarda aslında kendine bağlı olan *Chi Sang* ve *Shih Lo* isyan etmişlerdi. Yeni topraklar elde etme girişimlerini bir süre erteleyen Liu Yüan isyancıardan oluşan bu çeteyi dizginleme faaliyetlerine girişti. Chi Sang ve Shih Lo 5.ayda *Yeh* şehrine girerek baştaki yeni görevliyi öldürdüler, sarayı yaktılar. Yeh ve daha güneydeki şehirleri yağmaladılar. Fakat daha sonra isyancıların lideri olan *Wang Mi* 10. ayda arkadaşlarıyla ve emrindekilerle teslim oldu.

10. ayda "imparator" unvanını alan Liu Yüan ülkede genel af ilan etti ve hükümet yılını "Yung feng" yılı olarak değiştirdi²⁷. Oğlu Liu Ho 'ya *Büyük mareşal ve Liang Kralı*, Liu Huan-lo'ya *Halk Nazırı* ve *Ch 'ien-liu Kralı* , Hu yen-I'ye ise *İş nazırı* ve *Yen-men Bölgesi Beyi* unvanlarını verdi. Oğullarına klasik Hun unvanları olan "Lu" ve "ch'i" gibi unvanlar vermeyi de ihmal etmedi²⁸. Aile üyelerini akrabalık derecesine göre kral, bölge ve kaza beyleri atarken aileden olmayan yetenekli ve tecrübeli kişileri de değişik görevlerle istihdam etti. Başkent P'ing-yang şehrine nakledildi.

Burada Fen Irmağında yeşim taşından yapılmış eski bir mühür bulundu. Üzerinde "Yeni Olan Bunu Korusun" yazmaktaydı. Bulanlar sonradan bu yazıya ilaveten "dalgalar, denizler parlansın" ibaresini eklemişlerdi. Liu Yüan bu mühürdeki "dalgalar ve denizler" kelimelerinin kendi adındaki "deniz" yani "Hai" kelimesiyle aynı olmasını tanrısal bir işaret olarak kabul etti ve hükümet yılını Ho-jui yılı olarak değiştirerek genel af çıkardı. Oğulları *Liu Yü*'yü "*Ch'i Kralı*", *Liu lung*'u ise "*Lu Kralı*" yaptı²⁹. Ve bu kutsal işaretle tanrı tarafından da onaylanmanın verdiği coşkuyla topraklarını genişletme faaliyetlerine girişti.

Aynı yıl 11. Ayda Shih Lo, Yeh şehrini yağmaladı³⁰. Oğlu Ts'ung'a , eski asi yeni kumandan Wang Mi ile Lo-yang'a saldırı emrini verdi. Chin Devletinin Tung-hai kralı iki generalini onlara engel olmaları için üzerlerine gönderdiyse de başarılı olamadılar. Böylece Ts'ung ve ordusu I-yang'a kadar ilerlediler. Ts'ung artık üstüste gelen

²⁵ SS, 24, Astronomi II, s. 703

²⁶ CS, 101, Liu Yüan Biyografisi, s. 2650

²⁷ WS. (Wei Hanedanlığı Yıllığı 551 yılında Kuzey Ch'i (550-572) imparatoru tarafından saray baş katibi olan Wei Shou'ya yazdırılmıştır. Eser 114 cilt-130 bölümden oluşmaktadır. 93-103'e kadar olan on bölümde yabancı kavimlerin siyasi hayatlarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümler içerisinde 95. Bölüm İlk ve Sonraki Chao Devletlerine ayrılmış bölümdür. Eserin Taipei 1987 baskısı kullanılmıştır.), 95, s. 2045; C.S. 102, s. 2651; SLKCC, 2, s. 9; GINPU Uchida., "Gi shin jidai No Gobu Kyodo" *Kita Ajia Shi Kenkyo Kyodohen*, Kyoto, 1975,s. 307

²⁸ FRANKE O., *Geschichte der Chinesischen Reiches II*, Berlin,1936, s. 43

²⁹ CS. 101, s.2651; SLKCC, Bölüm II, s.10

³⁰ Yeh şehrinin kuzey batısında üç kalesi vardı. Ortadakinin adı "Bakırkale", güneydeki "Altın anka" ve kuzeydeki ise "Buzkale" idi. EBERHARD, W ., "Türk kavimleri hakkında Çince vesikalar: II..." ,s. 187

başarılarıyla öylesine gururlanmıştı ki artık dikkati elden bırakmıştı. Bu yüzden teslim olmuş gibi yapan bir valinin ani gece baskınıyla ordu büyük yara aldı ve geri dönmek zorunda kaldı.

Kışın, Liu Yüan, oğlu Ts'ung, generali Wang Mi, evlatlığı Liu Yao ve Liu Ching ile başka kumandanları 50.000 kişilik en seçkin süvarilerden oluşan bir ordu ile yeniden Chin başkenti Lo-yang'a taarruza gönderdi. Bu kuvvetli süvari ordusunu geride artçı olarak Hu-yen İ'nin piyade birlikleri destekliyordu³¹. Önce Sarı Irmak'ın doğusunda onları bekleyen Chin İmparatorunun öncü birlikleri bozguna uğratıldı. Hun ordusu şehrin surlarına dayandı. Fakat Ts'ung acele etti ve yardımcı destek kuvvetlerini beklemeden şehrin **Hsi-ming** kapısını ablukaya aldı. Chin kuvvetleri ise gece bir başka kapıdan ani bir atakla saldırıya geçti. Dikkatini başka kapıya vermiş olan Hun generali **Hu-yen Ch'ing'i** yakaladı³². Başı kesilen generalin birlikleri dağıldı. Liu Ts'ung bunun üzerine önce ordusunu geri çekti, daha sonra yeniden harekete geçerek **Hsüan-yang** kapısını muhasara altına aldı. Aynı anda harekete geçen Liu Yao, **Shan-tung** kapısını, Wang Mi ise **Kuang-yang** kapısına abluka altına aldı. Hun generallerinden Liu Ching ise **Ta-hsia** kapısından saldırdı. Saldırı tüm hızıyla ve başarıyla devam ederken Liu Ts'ung'un, kendi yerine **Hu-yen Lang** ve **Liu Li** adlı generalleri bırakarak kutsal **Sung Dağ**ma dua etmeye gitmesi savaşın akışını kötü yönde değiştirdi. Chin ordusu generalleri 3000 kişilik bir birlikle Hu-yen Lang' a saldırarak onu öldürdüler, general Liu Li ise suçlanacağını düşünerek intihar etti. Ts'ung aceleyle geri döndü ama ordu büyük yara almıştı. Wang Mi, bu başarısızlığı devam ettirmemek için geri dönmenin ve asker ile erzak toplayıp ikinci bir saldırı için hazırlık yapmanın daha iyi olacağını ifade etti.

O sırada Hun başkentinde saray yıldıznamecisi, Liu Yüan'e yıldız kümelerine göre ancak 311 yılında Lo-yang'ın alınacağını³³ şanda Chin Devleti'nin hala kuvvetli olduğunu, ordu eğer geri dönmezse büyük bir bozguna uğrayacaklarını söylüyordu. Bunun üzerine Liu Yüan orduya geri dönmesi için emir verdi³⁴.

Liu Yüan, karısı Tan Chih 'yı "İmparatoriçe", oğlu Ho'yu "Veliht", diğer oğlu İ 'yi "Pei-hai Kralı" ilan etti. 8. Ayda hastalandı. Ölümünün yakınlaştığını anlayan Yüan, ölmeden önce yeni düzenlemeler yaptı. Ts'ung'u "Büyük ch'an-yü" ve "Başbakan" ilan etti. Çok geçmeden, kurduğu devletin başında ancak altı yıl kalan bu büyük Hun lideri sarayın Kuang chih köşkünde öldü³⁵.

Liu Yuan-hai öldüğünde son imparatoriçe **Tan Wei**³⁶, den olan oğlu **Liu Ho** tahta geçti. Ho'nun yanındaki yüksek rütbeli memurlar bu, şiiirden hoşlanan duygusal imparatora çeşitli baskılar yapıyorlardı. Kolaylıkla onu kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmeyi başardılar, imparatoru kendi kardeşleri aleyhine kışkırttılar. Yüan'in diğer oğulları olan Ts'ung, İ, Yü, ve Lung'a aynı anda saldırılar düzenlediler. Kardeşlerden Yü ve Lung öldürüldü fakat Ts'ung bu duruma hazırlıklı olduğu için saldırıyı savuşturmayı bildi. Üstelik karşı atağa geçerek Hsi-men kapısına saldırdı, saraya girdi ve imparator kardeşini sarayın Kuang chih köşkünün batı odasında

³¹ Hu-yen İ, bu görevdeyken kendi adamları tarafından katledilmiştir. Adamları daha sonra dağılarak geri dönmüşlerdir. EBERHARD W., a.g.e., s.190

³² Bu isim EBERHARD'ın "Türk Kavimleri Hakkında Çince Vesikalar II..." adlı makalesinde Hu-yen Hao olarak geçmektedir. S.18

³³ Gerçekten de Lo-yang şehri Liu Yüan-hai 'ın ölümünden bir yıl sonra, yani 311 yılında alınmıştır .

³⁴ C.S. 101, s. 2651-2652

³⁵ SLKCC, 2, İlk Chao, Liu Yüan II, s s. 12

³⁶ Aynı yıl genel af ilan edildi TCTC, s. 2747-2748; C.S.102,s. 2652

öldürdü³⁷. Liu Yüan'ın en büyük olan oğlu olan ağabeyi İ'nin başa geçmesini teklif etti³⁸. İ, çok yaşlı ve yorgun olduğunu ileri sürerek bu teklifi reddetti. Ts'ung buna çok kızmasına rağmen onu yaşlılığından ve çevresinin ısrarından ötürü affetti ve Yung Chia 4. yılında³⁹ tahta çıkararak genel af ilan etti. Tahta çıkış yılını Kuang-hsin yılı olarak değiştirdi⁴⁰. Annesi Chang Chih'yı *Ana İmparatoriçe*, kardeşi I'yi *Veliht kardeş* ve *Büyük Ch'an-yü* ve Pei-hai Kralı, karısı Hu-yen Chih'yı *İmparatoriçe*, ve ayrıca oğlu Ts'an'ı ise *Ho-nei Kralı* ve *Büyük General* tayin etti⁴¹.

Sağlam yapılı, 2 chih'dan uzun boylu, yakışıklı bir erkek olarak tarif edilen Liu Ts'ung daha çocukken bile çalışkan ve akıllıydı. Hatta yaşından büyük akıyla şaman *Chih chih*'yi şaşkınlığa uğrattı. Çince'yi çok iyi öğrenerek babasının izinden giden Ts'ung henüz on dört yaşındayken *Çin Klasikleri* ve *Hanedan Yıllıklarını* okuyarak incelemiş, "Savaş Sanatı" adlı eseri neredeyse ezberlemişti⁴². Tam on beş hücum taktiği bilmekteydi. Savaşçı kişiliği diğer özelliklerini geride bırakmıştı. Bu yüzden çok küçük yaşlarda çeşitli savaş ve çatışmalarda fiilen görev almış, savaş taktiklerini uygulama fırsatı elde ederek bu konuda oldukça tecrübe edinmişti. Kardeşlerin küçüğü olmasına rağmen daha babasının sağlığında askeri yetenekleriyle kendini belli etmişti. Babası onu yaşının küçük olmasına bakmadan bir çok sefere göndermiş, ona orduda yüksek makamlar vermişti. Babasının ölümünden kısa bir süre önce general ünvanıyla büyük Lo-yang kuşatmasına katılarak yararlılık göstermiştir. İyi bir asker, savaşçı ruhlu bir lider olmasına karşın zayıflıkları olan, böbürlenmeyi seven ve çeşitli zaafı olan bir insandı. O da babası gibi iyi bir okçuydu. Kaynaklar onun bu yüzden uzun kollara sahip olduğunu yazar. Usta bir nişancı olan Ts'ung öylesine güçlü bir yapıya sahipti ki yirmi beş kilodan ağır bir yayı gerip kurabiliyordu⁴³.

Ts'ung ilk iş olarak komutanlarını Lo-yang'a karşı gönderdi. Lo-yang, Hun saldırılarından ve yağmalarından sonra artık perişan ve içler acısı bir hale düşmüştü⁴⁴. Bu yüzden Chin devletinin yüksek rütbeli görevlileri artık başkentten başka bir yere naklinde ısrar etmeye başlamışlardı. İmparator çaresiz bu teklifi kabul etti. Öncelikle İmparatorun başkentten çıkarılması gerekiyordu. O ve maiyetindekiler sarayda ve şehirde araba kalmadığı için şehri yaya terketmek zorundaydılar. Oysa şehir hırsız ve eşkıya

³⁷ CS. 102 s. 2653; SLKCC, 2, İlk Chao, Liu Yüan II, s.12

³⁸ TCTC, s. 2751

³⁹ 310 yılı

⁴⁰ EBERHARD W., "Türk Kavimleri Hakkında Çince Vesikalar II ,Chin Devrindeki (M.S. 265-316) Beş kavmin Tarihine Kronolojik Bir Bakış" **DTCF Tarih Araştırmaları**, Tarih Enstitüsü, No:4, s.194, EBERHARD W., "Liu Yüan ve Liu Ts'ung Biyografileri" **DTCF, Sinoloji Enstitüsü neşriyatı**, no:4, Ankara, 1942, s.25; WS. 95, s. 2045

⁴¹ CS. 102, s.2658

⁴² CS. 102, s.2657

⁴³ 150 chin. Fakat CS. ve WS'da bu rakam "300 chin" olarak olarak geçer. Yani yaklaşık 50 kiloya denk gelmektedir. CS. 102, s.2657, WS. 95 s.2045; Türklerin kullandıkları ok ve yayların çok hafif olduğu öteden beri bilinmektedir. Ancak bu tip hafif ok ve yaylar genellikle savaş esnasında kullanılır ve menzil amaçlıdır. Yani daha uzağa ok atabilme amacını taşır. Ağır yaylar daha çok talimler sırasında hedef amaçlı olarak kullanılır ve kullanan okçuyu ayrıca kas gücü olarak da çalıştırma amacını güder. YÜCEL Ü., **Türk Okçuluğu**, Ankara, 1999, s.274-275; 258. Anlaşılan odur ki Hun İmparatoru Ts'ung'un kışladığı bu ağır yay bir talim yayıdır. Ayrıca yayın büyüklüğü ve ağırlığı da kullanan kişinin cüssesi baz alınarak yapılırdı. Bu ise bize Ts'ung iri-yarı bir erkek olduğunu göstermektedir.

⁴⁴ 310 yılının onuncu ayında Ho-nei kralı Liu Ts'an, Shih-an kralı Liu Yao ve Wang Mi 40.000 kişilik bir kuvvet toplayarak Lo-yang'ı yağmaladılar. Shih Lo ise 20.000 kişilik bir süvari birliğiyle yardıma geldi. TCTC, s. 2752

dolmuştu. Henüz hala şehrin ara sokaklarındayken bir hırsız grubunun saldırısına uğradıkları için geri dönmüş, kaçma girişimleri başarısızlıkla neticelenmişti⁴⁵.

311 yılının başında Hun ordusunun komutanlarından olan Hu-yen Yen, 27.000 kişilik bir orduyla öncü olarak gönderildi. Sarı Irmağın güneyine kadar ilerledi ve bu sırada yol üzerindeki Chin birliklerini tam on iki kez yenilgiye uğrattı. 30.000 kişi öldü.⁴⁶

Hu-yen Yen, Lo-yang şehri⁴⁷'nin önce **P'ing-ch'ang** kapısını, sonra da **Hsüan-yang** kapısını bütün resmi binaları yaktı. Destek kıtaları henüz yetişemediğinden yağma yapıp esir aldıktan sonra geri çekilmek zorunda kaldı. İmparator kayıkla Lo nehrinden kaçmayı denedi fakat Hu yen-Yen kayığı yakarak onun bu girişimini engelledi⁴⁸.

Bir süre sonra destek birlikleriyle birlikte yeniden hücumla geçildi. Hun kumandanlarından Wang Mi **Hsüan-yang** kapısına, Liu Yao ise **Hsi-ming** kapısına geldiler. Hsi-min kapısında yapılan savaşın sonunda Tung-hai kralı Yüeh, onları yendi. Mi, geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine derhal yeni kuvvetler toplamak için civar kasabaları yağma akınlarına başladı. Daha sonra 20.000 kişilik bir kuvvetle Lo ile birleşti ve yağmalarına devam etti. Bu akınlardan hemen sonra Yao'nun ordusu ile buluştu. Şehirde çıkan kıtlıkta insanlar birirlerini yemeye başlamışlardı. Halk bu yüzden şehir dışına kaçıyor. Boşalan şehre yapılan son akında Yao ve Mi sarayın dış duvarlarını yıktılar ve Hsüan-yang kapısını alarak 6. Ayın 11 günü Güney Sarayına girdiler. İmparator **Hua Ling Yüan** kapısından kaçmayı denedi ama başaramadı. Hunlar onu esir alarak onu **Tuan-man** kapısına kapattılar. Prenslar, görevliler ve asillerden toplam 30.000 civarında insan kadın erkek denmeden öldürüldü. Şehirde büyük bir yağma yapıldı, saray görevlileri yakalandı ve hazine ele geçirildi. İmparator mezarlarına saldırıldı, imparatorluğa ait binalar yakıldı, imparatoriçeye hakaret edildi ve veliaht öldürüldü⁴⁹. Savaş bittikten sonra geri dönerken imparator ve imparatorluğa ait altı mühür Hun başkenti P'ing-yang'a götürüldü⁵⁰. Bu büyük zafer üzerine Hunlar yılı değiştirerek **Chi-p'ing** yılı ilan ettiler. Fakat başkent stratejik bir bölge olan Lo-yang'a taşınması teklifi tüm avantajlarına rağmen dört bir yanının düşmanla çevrili olması sebep gösterilerek reddedildi.⁵¹

312 yılının birinci ayında Chin İmparatoru Huai-ti, Hun başkenti P'ing-yang'ı getirilmişti. Ona saygıyla davranıldı, "bey" ünvanı verildi ve Liu ailesinden bir prensesle evlendirildi⁵².

Liu Ts'ung özellikle Çin başkenti Lo-yang'ı alıp Chin Devletine karşı büyük ve ezici bir zafer kazandıktan sonra kendini büyük görmeye başlamış, bu ise onu adaletten ve hoşgörülü lider vasıflarından yavaş yavaş uzaklaştırmıştı.

Ts'ung'un büyük savaşçı generallerinde Shih Lo ise 311 yılının ikinci ayında **Hsin-ts'ai** şehrine saldırdı, kralını öldürdü. Müteakiben Hsü-ch'ang'ın şehri de aldı. İki ay sonra Chin prenslerinden biri olan **Tung-hai Kralı Ssu-ma Yüeh**'in cenaze töreni

⁴⁵ EBERHARD, W., "Türk Kavimleri Hakkındaki Çince Vesikalar II....", s.197

⁴⁶ TCTC, s.2763; ; SLKCC, 3, İlk Chao, Liu Ts'ung I, s.16

⁴⁷ Lo-yang şehri beş bölüm ve üç pazardan oluşurdu. Doğu-batı yönünde uzunluğu yedi Li, kuzey-güney yönünde ise dokuz Li'dir. Doğuda **Chien-ch'un**, **Tung-yang**, ve **ch'ing ming** adlı üç kapısı, güneyde **K'ai-yang**, **P'ing-ch'ang**, **Hsüan-yang** ve **Chien-yang** adı verilen dört kapısı vardı. Batıdaki kapılar ise üç taneydi: **Kuang-yang** kapısı, **Hsi-ming** kapısı ve **Tuan-men** kapısı. Kuzeyde ise **Ta-hsia** ve **Kuang-mo** adlı iki kapı bulunurdu. CS. 14, s. 415

⁴⁸ CS. 102, s. 2659

⁴⁹ SLKCC, 9, İlk Chao, Wang Mi Biyografisi, s.64

⁵⁰ TCTC s. 2763

⁵¹ TCTC, s.2764

⁵² CS. 102, s. 2661; EBERHARD, W., "...Çince vesikalar II...." s.200

hazırlıkları yapılmaktayken Shih Lo, hafif süvarileriyle cenaze alayını takip etti. Kalabalığa Ku bölgesinin Ning-ping şehrinde yetişti. Chin askerlerine saldırdı ve yendi, cenaze alayının etrafını sardı. Cenaze töreni için ülkenin dört bir yanından gelen soylular ve halktan 100.000 kişi oklanarak öldürüldü. Kurtulan olmadı⁵³. Ölenlerden kırk sekizi Chin prensiydi⁵⁴. Ayrıca ; “*Sen yaşarken tüm halka büyük eziyetler ettin! Şimdi ben herkesin intikamını alıyorum!*” diyerek tabutu yaktı.

Girdiği birçok savaştan galibiyetler alarak çıkan Shih Lo, Hun İmparatorunun gözde generallerindendi. Ancak bir diğer başarılı general Wang Mi de başarılarıyla ona rakip olmaya başlamıştı. Bu iki general içlerinden sürdürdükleri düşmanlığı asla dışa vurmamış, yüzeyde hep iki dost olarak görünmeyi tercih etmişlerdi. Wang Mi, Shih Lo’ya başarısız bir suikast düzenlemiş ama Lo, haberi yokmuş gibi davranmıştı. 311 yılının onuncu ayında Wang Mi’yi bir şölene davet etti ve orada onu öldürdü⁵⁵. Wang Mi’nin ordusu Shih Lo’nun ordusuna dahil edildi. Böylece Hun generalinin önlenemez yükselişi ivme kazandı.

Çin’in iki başkentinden biri ve imparator ele geçirildikten sonra, Chin Devletinin tamamen ortadan kaldırılması için ikinci başkenti olan Ch’ang-an’ın da alınması gerekiyordu. Şehre yapılan saldırıda, şehrin etrafını koruyan kuvvetlerin komutanı Liang-chou generali *Pei kuan-ch’un* Hun ordusuna teslim oldu. Böylece Hun ordusu Ch’ang-an şehrinin etrafını sardı ve şehri muhasara altına aldı. Bu sırada Chin Devletinin Nan-yang kralı *Mo*’nun gönderdiği yardım birlikleri de yenildi ve büyük bölümü Hun ordusuna teslim oldu. Bu başarı üzerine Hun hükümdarı Ts’ung, **Liu Yao**’a “*Araba ve süvariler generali*” “*Yung-chou Mu*”su “*Chung-shan kralı*” ünvanlarını vererek Ch’ang-an şehrinin yönetimini ona bıraktı. General Wang Mi’yi ise “*Büyük general*” ilan etti⁵⁶.

Chin Devletinin bir süre önce Hsien-pi’ler sorununun halletmesi için Kansu Bölgesine gönderdiği Chang Kui⁵⁷ adlı ünlü general 312 yılında Ch’ang-an’ı geri almak için birçok girişimlerde bulundu. İki ordu bir çok defa savaştı. Chin kuvvetleri şehri aylarca muhasara altına aldılar. Defalarca yapılan saldırılara karşı koymaya çalışan Liu Yao, her seferinde yenilince şehir halkından kadın erkek 80.000 kişilik bir grubu da alarak Hun başkentine kaçtı⁵⁸.

Bu sırada Hun başkentinde Liu Ts’ung memurları için verdiği yeni yıl töreni şöleninde Chin Devletinin esir İmparatoru Huai’ya uşak elbisesi sayılan lacivert renkli bir elbise giydirmiş ve misafirlerine şarap dağıttırmıştı⁵⁹. Bu bir çeşit gövde gösterisiydi ve kendi emrinde çalışanlara kendisi ve devletinin, koskoca Çin İmparatorunu saki yapabilecek kadar güçlü olduğunu göstermeyi amaçlamıştı. Bu, mağlup bir imparator için son derece acımasız ve onur kırıcı bir durumdu. Öyle ki, Hun görevlilerinden bile bazıları gözyaşlarını gizleyemediler. Onların bu üzüntüsü Liu Ts’ung’u çok öfkeliendirdi ve bir ay sonra kendisine komplo kurdukları söylentisini sebep göstererek bu görevlileri ve İmparatoru öldürttü⁶⁰. Bu olay üzerine saltanat yılını *Chia P’ing*’den *Chien Yuan* yılına çevirdi⁶¹.

⁵³ TCTC, s.2760-61

⁵⁴ EBERHARD, W., a.g.e., s.199

⁵⁵ CS. 102, s.2659, SLKCC, 9, Wang Mi Biyografisi, s. 65

⁵⁶ TCTC, s.2767

⁵⁷ EBERHARD, W., *Çin Tarihi*, s. 139 Bu ünlü general, bir müddet sonra "İlk Liang" Devletini kurmuştur.

⁵⁸ TCTC, s.2780., CS. Bölüm 102, s.2662

⁵⁹ WS. 95, s.2046, EBERHARD, W., a.g.e, s.204

⁶⁰ EBERHARD, W., *Çince ves..II.....*” s.204-205

⁶¹ WS. 95, s. 2046

İmparatorun ölüm haberi ile prens Yeh, Batı Çin Hanedanlığının yeni imparatoru ilan edildi ve Ming-ti (313-317) adını aldı. Bu, oldukça aciz kalmış bir devletin sadece başsız kalmama çabası sayılabilir. Çünkü Yeh'in tahta geçtiği yer olan Ch'ang-an şehri o sıralarda artık terk edilmiş, yıkılmış, harap bir şehir halindeydi. Öyle ki nüfusu yüz haneye bile ulaşmamaktaydı. Yalnızca dört arabanın kaldığı şehirde imparatorluk görevlilerinin üniformaları bile yoktu. Üstelik Liu Yao komutasındaki Hun birlikleri hala zaman zaman buraya saldırıyor ve yağmalayıp dönüyorlardı. Çinlilerin ve şehrin perişan durumuna ipek yolu üzerinden ticaret yapmaya gelmiş olan yabancı tüccarlar da şahit oluyorlardı. 1907 yılında Sir Auriel Stein ünlü İpek Yolu keşif gezisine çıkmış ve Tun-huang'ın batısındaki Çin seddinin batı kulesinde bir grup doküman bulmuştur. Bu dokümanlar farklı dillerde yazılmış mektup ve çince yazılmış bambu kalıplardır. Bunların içinde Temmuz 313 tarihli bir Soğdca mektup Hunların Çin başkentini harabe haline getirdiğini açıkca dile getiren sürpriz bir kaynaktır. Bu, Nanai Vandak adında bir Soğd tüccarının hükümdarına yolladığı ama belli ki hükümdarın eline geçmemiş bir mektuptur. Bu mektup kağıt üzerine mürekkeple yazılmıştı. Mektup 41,5cmx25cm, zarfı ise 14cmx9,5cm boyutlarındadır. Şu anda Londra'daki British Kütüphanesi Stein Koleksiyonunda bulunan mektubun bizim için en büyük özelliği Çin başkenti Lo-yang'ın Hun saldırılarıyla içine düştüğü durumu dile getirmesidir. Mektubun tam tercümesi şöyledir:

“Nanai Vandak'tan Semerkand'da bulunan Nanaithvar'a;

Efendim, ben iyiyim. Tun-huang⁶²'daki Armatsach ve Liang-chou⁶³'daki Arsach da iyiler ve benimle çalışması için gönderdiğiniz Ghromsach da benden ayrılırken iyiydi. O Güney Çin'e gitti ve kendisinden hiç haber alamadık. Şu an buraya gelen kimse yok. Son imparator-onlar böyle söylüyorlar-Kai Yüan'den (saray) kılık yüzünden çıkamıyor. Saray ve şehir ateşe verildi, saray yakıldı, şehir yerle bir edildi. Artık ne saray ne de Lo-yang⁶⁴ şehri var! Hunlar Çin⁶⁵'e girip Ch'an-an⁶⁶'ın her yerine yayıldılar, geçmişte (dün) imparatorun sadece malı olan Hunlar sizin şehrinizi yağma ettiler. Efendim, biz geride kalan Çinlilerin Çin dışına çıkıp çıkmadıklarını veya diğer ülkelerine (bölgelerine) sığınıp sığınmadıklarını bilmiyoruz. Ve Tun-huang'da Semerkand'dan yüz kadar soylu ile Liang-chou'dan da kırk kişi bulunmakta...Ve efendim, eğer size Çin'in nasıl mahvolduğunu tüm detaylarıyla anlatsaydım, bu çok kederli bir hikaye olurdu ve bundan hiç hoşlanmazdınız. Son.....den sonra sizin için Çin'e gönderdiğim casuslardan hiç haber alamadım. Dört sene önce gönderdiğim diğer kişi Artixw-vandak ise Lo-yang' ulaştığında tüm Hintliler ve Soğdlular açlıktan ölmüştü. Bunun üzerine ben Tun-huang'a Nasyan'ı yolladım.”⁶⁷

314 yılında Hun ordusu artık Çin başkentini ele geçirmek için doğru ve uygun zamanın geldiğine inanarak tüm hazırlıkları tamamlayıp harekete geçti. Yazın beşinci ayda Hun ordusunun iki büyük komutanı Liu Yao ve Chao Jan başkentin durumunu öğrenmek ve son dirençlerini de kırmak için Ch'ang-an'a yağma saldırısında bulundular. Akabinde bir ay içinde de şehre yakın yerlerde konuşlandılar. Bir süre sonra tüm Hun ordusu saldırıya geçti. Fakat bazı generallerin yenilerek geri çekilmesi ve dışardan gelen yardım saldırıları Hunların şehri alma çabalarını kırdı. Bu yüzden Yao, şehre saldırıyı

⁶² Metinde soğdca adı “Thurvan”dır.

⁶³ Metinde soğdca adı “Kacan”dır.

⁶⁴ Metinde soğdca adı “Ngap”tır.

⁶⁵ Metinde soğdca adı “Kwr”dır.

⁶⁶ Metinde soğdca adı “Khumdan”dır.

⁶⁷ Henning W.B., “The Date of Sogdian Ancient Letters” **BSOAS**, no:12, 1948, s.604-607

bırakarak, dış yardımları kesme amacıyla önce Ho-nei valisine Huai'da saldırdı⁶⁸. Şehri üç çember içine alarak muhasara etti. valinin erzağı bitti, zor duruma düştü. Saldırının kesilmesi isteğini iletmesi için karısını gönderdi. Yao bu ahlak dışı tutum karşısında çok öfkeleni ve derhal kadını boğdurarak cesedini şehre geri gönderdi. Son çaresinin de işe yaramadığını görüp dehşete düşen ve çaresizliğini kavrayan Mo, şehrin kapılarını açtırdı. Yao'ın askeri azdı, üstelik beş yüz atlı Hsien-pi askerinin yardıma geldiği haberini almıştı. Bu yüzden gereksiz riske girmedi ve savaşmadan geri döndü⁶⁹.

Ch'ang-an'ı alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanan Hun orduları ertesi yıl yani 315 de saldırılarını civar şehirlere yöneltti. Çünkü Çin başkenti artık her ne kadar güçsüz düşmüş olsa da Çin devletine ait civar şehirlerden askeri yardım alıyordu. Bu da Hun ordusunun Ch'ang-an'ı almasını engelliyordu. Dolayısıyla öncelikle bu şehirlerin üzerine gidilmeliydi. Yao, Shang-tang şehrine saldırarak sekizinci ayda Liu Kun'u yendi. Ardından Yang-chün adlı şehre saldırmak istediye de Liu Ts'ung henüz Ch'an-an'ın işinin bitmediğini, öncelikle bu işi halletmek gerektiğini söyleyerek geri çekilme emrini verdi⁷⁰.

315 yılı 9. ayda İmparator Ts'ung, kuzey doğu topraklarındaki büyük generali Shih Lo'ya ok ve yay gönderdi. Ayrıca tüm vali, general, bey ve yüksek rütbeli memurlarını çağırarak toplanmalarını istedi⁷¹.

Aynı yıl komutan Yao, kuzey topraklarını muhasara girişiminde bulundu. Çin Devletine gelecek yardımları kesmek için civardaki hem farklı milletlere hem de Çin Devletine ait olan şehirlere gözdağı verme faaliyetleri olarak niteleyebileceğimiz bu

⁶⁸ EBERHARD.W., a.g.e. s, 209

⁶⁹TCTC,s. 2816, Gumiliev, kronoloji listesinde bu olayı 315 yılında göstermiştir. Oysa 314 yılında gerçekleşmiştir. Gumiliev,L.N., *Hunlar*, İstanbul 2002,s.597

⁷⁰ TCTC, s. 2821

⁷¹TCTC, s. 2825; Savaşçı bir kavim olan Türkler için ok ve yayın hayatta çok büyük önem taşımakta olduğu reddedilemeyecek bir gerçektir. Bu yüzden ok ve yay, tarih içerisinde bir çok kavramsal ve sembolik değerler almıştır. Çin kaynakları Göktürklerin oklara göre kısımlara ayrıldıklarını, her boy başbuğunun Kağandan bir ok aldığını kaydederler. Bu adet Türkler arasında oldukça yaygın olan bir adettir ve kökü çok eskilere dayanmaktadır. Örneğin Orhun Anıtlarında Batı Göktürklerinden *on-ok bodum* olarak bahsedilmektedir ve on kabileden oluştuğu anlamını vermektedir. Yani her kabile bir ok tarafından temsil edilmekteydi. Göktürk kaganının her kabile başbuğuna veya her idari makama bir ok göndermesiyle bunlar, idaresindeki kuvvetleri alıp hükümdarın bir sefer ya da herhangi bir toplantı için davet edildiklerini anlıyorlar ve böyle bir daveti müteakip hükümdarın istediği yere gidiyorlardı. Mesela Orhun yazıtlarında Bilge kagan'ın 714 yılındaki Beşbalık Seferi anlatılırken "*okıgılı kelti*" ifadesi "*ok ile çağrılan imdat kuvvetleri geldi*" anlamına gelmektedir.

Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra bile bu anane devam etmiştir. Bununla ilgili bilgiler Karahanlılara kadar çıkmaktadır. İslam tarihçisi Utbi'nin *Tarih-i Yemini* adlı eserinde Karahanlı hükümdarı İlig Han Samanilerin Devletini paylaşmak için Gazneli Sultan Mahmud'a yaptığı teklif reddedilince ona savaş açmaya karar verdi. Bu karar üzerine ülkesinin her yanına, kabilelere ok göndererek büyük bir ordu toplamıştır.

Bu örneklerin yanısıra Selçuklu başbuğu Arslan Yabgu ile Gazneli Sultan Mahmud arasında şöyle bir olay da vuku bulmuştur: Sultan Mahmud Arslan Yabgu'ya kendisine bir yardım yapılması gerektiğinde ne kadar kuvvet gönderebileceğini sorunca Arslan yabgu, bir okla yüzbin kişilik bir kuvvet sevk edebileceğini, eğer daha fazla kuvvet gerekirse de göndereceği bir yay ile 200.000 kişilik veya daha fazla bir kuvvetin geleceğini söylemiştir. Turan, O., "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması" *Bellekten*, C.IX, F.20, s. 306-310

Bu tarihi kayıtlardan yola çıkarak Hun imparatoru Liu Ts'ung'un doğudaki büyük generali Shih-lo'ya bir ok ve yay göndermesinin onu tüm kuvvetleriyle birlikte çağıracağı anlamını kolayca çıkarabiliriz. Nitekim Ts'ung, onun dışında tüm vali, komutan ve beyleri de yanına toplantıya çağırmıştır. Yani Türklerde hükümdarın kendine bağlı olanlara ok ve yay göndermesi "davet" anlamına gelmektedir ve buradaki örnek en eski örneklerden biri olarak kabul edilebilir.

girişimler kimi yerde kolaylıkla başarıya ulaşırken bazı yerlerde ise umulmadık sonuçlar getiriyordu: Yao kuzey topraklarını kuşattığı zaman, etraftan atlı ve piyade 30.000 kişilik bir ordu yardıma geldiği için geri çekildi ama geri çekilirken azami zarar verebilmek ve direnci kırabilmek için herşeyi yaktı. Yardım birlikleri geri döndüğünde ise kuzey topraklarını tamamen ele geçirdi⁷².

Nihayet 316 yılı kış aylarında Liu Yao, Ch'ang-an kentinin dış surlarına saldırdı. Saldırı sonucu dış ve iç şehrin irtibatları kesildi. Bunun doğal bir sonucu olarak şehirde kıtlık çıktı. Yiyecek kıtlığının boyutları öylesine büyüdü ki, bir ölçü pirinç iki ölçü altın karşılığında satılıyordu. İnsanlar önce ölüleri sonra da birbirleri yemeye başlamışlardı⁷³. Şehir nüfusunun yarısından çoğu açlıktan öldü. Şehirden çıkış serbest bırakıldı. Sağ kalabilenler şehir dışına kaçtılar. Artık şehir tamamen boşalmıştı. Sadece bin kadar kişi her türlü sıkıntıya direnmeyi göze alarak şehri terk etmiyordu. Bunlar ünlü komutan Chang Kui'in babası ve oğlu tarafından gönderilen ve şehri ölene dek korumaya söz vermiş olan gönüllülerdi. Ve söz verdikleri gibi de ölene dek şehri terk etmediler. İç şehirdeki imparatorluk sarayında dadurum dışardakinden çok farklı değildi:

İmparator çaresizlikten ağlıyordu. Yanındakilere halkın açlığa düştüğünü, artık dışardan da yardım gelmediğini, çok utandığını ama teslim olmaktan başka çaresi kalmadığını söyledi. Bu bir teslimiyet kararıydı.

Teslimiyet bildirisinin iletilmesi için İmparator saray memuru Ts'un Ch'ang görevlendirildi. Ts'un, Hun komutanı Yao'a kararı bildirmeye giderken başka bir görevli; Su Lin, kendi menfaatleri doğrultusunda Hun komutanına elçi yerine oğlunu gönderdi. Oğlu Hun ordusunun karagahına giderek Yao'a "şehrin hala en az bir yıllık iâşesinin olduğunu, bu yüzden Hun saldırılarına daha uzun zaman dayanabileceğini, fakat, eğer babası Su Lin'e "I T'ung" ünvanıyla birlikte 10.000 hanelik bir vilayetin beyliği verilirse Ch'ang-an şehrini teslim edebileceklerini" ilettiler. Yılların büyük savaşçısı Yao, bunun bir aldatmaca olduğunu derhal farkına vardı. Hiç tereddüt etmeden Su Lin'in oğlunun başını kestirerek cesedi babasına yolladı.

Ertesi gün İmparator bir keçi arabasına⁷⁴ binmiş, yarı çıplak bir halde⁷⁵, elinde imparatorluğa ait mühürlerin konulduğu kutuyla birlikte şehrin doğu kapısından çıkarak Hun ordusuna teslim oldu (Bkz. Resim 11). Batı Çin devletinin içine düştüğü bu durum ve imparatorun zavallı hali karşısında vezirlerin bir çoğu göz yaşlarına hakim olamıyorlardı. İmparatorun ona layık olmayan bu keçi arabasında olmasına dayanamayarak yapabilecekleri tek saygı ifadesini gösterdiler ve arabasını eller üzerine alarak taşıdılar.

İmparator, tüm Çin halkının onurunun ayaklar altına alınması demek olan bu durum karşısında büyük bir çöküntü ve yeis içindeydi. Koskoca, medeni Çin Devletinin, tarihi boyunca küçük gördüğü kuzey kabilelerinden biri olan Hunlara teslim olması, başkent Ch'ang-an'da bu duruma şahit olan herkes tarafından şaşkınlıkla izleniyordu. Özellikle saray görevlileri utançtan ve üzüntüden gözyaşlarını tutamıyorlardı. Hatta içlerinden teftiş orta entendantı olan Chih-lang "*Aklım bunu kabul etmiyor!*" diyerek intihar etti.

Yao, cenaze arabasını (imparatorun bindiği arabayı) yaktı, imparatorluğa ait mühürleri aldı ve saraya geri döndüler. İki gün sonra İmparator, yanındaki bazı görevlilerle

⁷² TCTC, s. 2832

⁷³ EBERHARD, W., a.g.e.s, 214

⁷⁴ EBERHARD bu arabayı, cenaze arabası olarak yorumlamıştır. EBERHARD, W., a.g.e, s. 214

⁷⁵ Çıplaklık suç veya suça verilen cezayı simgeler. EBERHARD, W., a.g.e, s. 82; Burada bahsedilen çıplaklık durumu belki de Çin İmparatorunun teslim olurken artık bir imparator olmadığını ifade etmek için imparatorluk giysisini çıkarttığını simgelemektedir.

birlikte Hun başkenti P'ing-yang'a götürüldü. Başkentte Ts'ung'un huzuruna çıkarıldıklarında imparator yardımcılarında biri olan Ch'ü-yün nicedir sakladığı göz yaşlarının akmasına mani olamadı. Bunu gören Ts'ung öfkelenerek onu tutuklattı. Acılarına bir de utanç eklenen Ch'ü intiharı seçti. Ts'ung başta çok öfkelenmiş olmasına rağmen sadakati ve onurundan etkilendiği için ölümünden sonra onu "Arabalar Generali" ünvanıyla ödüllendirdi.

Hun Hükümdarı Ts'ung, sarayındaki devrik Çin imparatoruna "Huai-an Beyi" ünvanını verdi. Savaşta başarısından dolayı Liu Yao, çeşitli unvanlarla taltif edildi. Saltanat yılı değiştirilerek "Lung Chia yılı" ilan edildi⁷⁶. Şehri teslim etmek isteyen Su Lin'in sonu ise hem acı hem de onursuz oldu; Ts'ung onu sadakatsizliğinin ve şerefsizliğinin göstergesi olarak herkese ibret olması için pazar yerinde astırdı.

Ancak çıkan bir isyan sonucunda Hun şehirlerinde on binden fazla insan öldü. Bu isyanın başarısının sebeplerinden biri ve en önemlisi de Hunlara karşı isyancı generali destekleyen Chin halkıydı. Ts'ung, eğer devrik imparator ölürse halkın ondan ümidini keseceğini ve artık bu isyancı generallere destek vermeyeceklerini düşünüyordu. Düşüncesi doğrultusunda hareket ederek Çin imparatoru Ming-ti'yi Hun başkenti P'ing-yang'da öldürttü⁷⁷.

Ts'ung, Çin karşısında aldığı bu büyük başarılar karşısında kendisini yenilmez bir güç olarak görmeye başlamış, bu gururu ise onun devlet işlerini ikinci plana iterek zevk ve sefahata dalmasına sebep olmuştur.

Babası Liu Yüan-hai'nin bir Çin kurumu olan "imparator" luğu kabul etmesine rağmen Hun geleneklerindeki "ch'an-yü" lük sistemini reddetmemiştir⁷⁸. Liu Ts'ung ise tahta geçince kendini imparator ilan etti ama "ch'an-yü" ünvanını ağabeyi Liu I'ye devretti. Böylece Türk tarihinde yüzyıllardır devletin başındaki en yüksek lidere verilen "ch'an-yü" ünvanı ilk kez önem kaybetmiş ve sıralamada ikinciliğe düşmüştür. Bu durum Liu Ts'ung'un ne Çin ne de Hun geleneklerine uymayan gerekli gereksiz bir çok kurum kurmasıyla da perçinlenerek özellikle geleneklerinden kopmak istemeyen Hunların tepkilerine sebep olmuştur. Hun Devlet geleneğinde yer almayan bu kurumların yanı sıra Han Devletinde bir başka önemli bir kurum da getirmeye çalışmıştır: Harem

Ts'ung'un ölümünden önce yani 318 yılında Hun sarayındaki eş sayısının artmasını, kadınlara düşkünlüğü bilinen hükümdarın yalnızca bu zaafiyetine yormak doğru olmayacaktır. Son yıllarda ise imparatoriçelik makamında bulunan kadın sayısının yediye kadar çıkmış olmasını ise bu zamana kadar Hun (ve Çin) geleneklerinde bulunmayan bu durumun, harem müessesesinin nasıl işlendiğine dair yetersiz bilgi ve umarsız davranış olarak değerlendirmek gereklidir. Saray kadınlarının sayısının çokluğu bir hükümranlığın kamusal sergilenişi olarak ifade edilebilir. Hükümdarın ordularını bizzat yönetmeyi bırakmasıyla hanedanın hükümdarlık gücü üzerindeki hak ve meşruiyet iddiası, saray törenlerinin şatafatı ve hanedanın cömertliğini gösteren anıtlar vasıtasıyla, yani imparatorluğun ihtişamı ve yüce gönüllülüğü aracılığıyla daha fazla gösterilir⁷⁹. Nitekim bu durum bir çok imparatorlukta olduğu gibi çok sonraları Osmanlı imparatorluğunda da

⁷⁶ WS. 95, s. 2046

⁷⁷ TCTC, s.2851

⁷⁸ Bunun yanı sıra Liu Ts'ung, yönetimi sırasında 16 generallik kurmuş, ve bunların herbirinin emrine 2000 asker vermiştir. Ayrıca sağ ve sol Ssu-li görevlilerinin emrine ise 200.000' erden 400.000 hane vermiş ve her on bin haneye "Nei Shih" adı verilen bir görevli atamıştır. Bu görevlilerin sayısı 43 olarak belirtilmiştir. OTKAN P., "IV. Yüzyılda Kuzey Çindeki Halkların Yerleşim Alanları ve Nüfusu", *Erdem*, 15, Ayrıbasım, s.776,782

⁷⁹ LESLIE P.Peirce; *Harem-i Hümayun- Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, İst, 1998, s.249

görülmüştür. İşte bu anlayışla Liu Ts'ung da saray kadınlarının sayısını arttırmış, dayısının kızlarıyla evlenerek onlara imparatoriçe statüsüne oturtmuş Ayrıca her hanımı için, her vesileyle saraya eklettirdiği bina ve köşklerin sayısı kırkı bulmuştu. Hükümlerlik döneminin sonuna doğru sarayda imparatoriçe unvanı taşıyan dört, imparatoriçe mührü taşıyan yedi kadın vardı⁸⁰.

Liu Ts'ung öldükten sonra yerine oğlu Liu Ts'an geçti⁸¹. Asıl adı Shih Kuang olan Ts'an küçük yaşta okumaya ve askerliğe yeteneği olmasına rağmen başbakanlık yaptığı dönemlerden itibaren eğlenceye oldukça meyil göstermeye başladı. Yapmaktan zevk duyduğu şeyler arasında en başta saraya yeni ve şaşaalı bölümler, köşkler eklemek geliyordu. Hatta kendi idari çalışma bölümünü tıpkı Kızıl Saray gibi yaptırmıştı

Komutanlarından olan kayınbabası Chin Chün⁸²'ün çoktandır tahtta gözü vardı. Yeni imparatoru kendi menfaatleri doğrultusunda ikna etmek için iki kızını ustaca kullandı ve yeni yetkileriyle, fikren çatıştığı bir çok komutan ve bürokratu görevlerinden azletti. Azledilen görevliler ise Ch'ang-an şehrinde bulunan Liu Yao'a kaçarak ona bağlandılar. Sarayda eğlenceye ve içki alemlerine dalan imparator tüm devlet ve askeri işleri başkumandan olan Chin'e terketmişti. Bunu fırsat bilen Chin, nihayet isyanı başlattı ve sarayın Kuang Chih köşkünün önündeki köşke silahlı ve zırhlı asker çıkartarak imparatoru yakalattı ve derhal öldürttü. Liu ailesinden yaşlı genç, kadın erkek demeden pek çok kişiyi doğu pazarında katletti. Eski İmparator Liu Yüan ve Liu Ts'ung'un kurganlarını tahrip ederek atalar türbesini yaktı. Ruhların ağlama sesleri binlerce kilometre uzaklara yayıldı⁸³.

Böylece Chin Chün kendini "Hanların Büyük Kralı ve Başkomutan" ilan ederek *Doğu Chin* Devletine bağlılığını bildirdi. Bağımsız Hun devletini yıkarak devraldığı tüm mirasıyla Çinlilere bağlanmayı hazmedemeyen bir çok Hun general ve görevli Ch'ang-an'daki Liu Yao'a sığındılar ve birlikleriyle ona bağlandılar. Bazı yüksek görevliler hayatları pahasına da olsa imparatorluğun simgesi sayılan Doğu Sarayını korumak istediler, fakat öldürüldüler. İsyan çıktığını duyan Liu Yao, Ch'ang-an'dan yola çıktı, Kızıl Duvar'a geldiğinde Hu yen-yen ve bazı komutanlar başkent P'ing-yang'dan kaçarak ona sığındılar. Bu generallerin birlikleri onun birlikleriyle birleşti ve Yao, onların da desteğiyle Hsin Yüan yılında İmparator ünvanı aldı. Ülke içinde genel af ilan edildi. Fakat af sadece isyancı Chin Chün'ü kapsamadı.

Yao, ilk iş olarak komutanlarından Liu Ya'yı kuzey topraklarına yolladı. Ya, orada komutan Shih Lo ile birleşti ve ordusunun bir kanadını oluşturdu. Böylece Hun ordusu savaş durumunu aldı. Artık isyanı bastırmak için hazırıldılar.

Bu sırada isyancı Chin Chün, komutanı Pu T'ai⁸⁴'yi teslim çağrısı için Liu Yao'a gönderdi. Teslim olmak bir yana, Yao, elçiyi derhal Chin Chün'e teslim çağrısını iletmesi için geri yolladı. Pu-T'ai başkente döndü ve Yao'm isteklerini Chin'a aktardı.

⁸⁰ TCTC, s. 2883

⁸¹ TCTC, s.2861; Chüan, L.C., Chung-kuo Tung-shih, s.264

⁸² Chin chün, Mc GOWERN ve Franke'ye göre bir Çinli generaldir. Mc Gowern bu fikrini hiçbir delile dayandırmaya gerek görmezken Franke bu kişinin daha sonraki Çin devletine yakın olma çabalarına bakarak onun bir Çinli olabileceğini söylemektedir. FRANKE O., *Geschichte der Chinesischen Reiches II*, Berlin,1936, s. 56; Mc GOWERN., *Early Empires of Central Asia*, North Carolina 1939, s.332.

⁸³ CS, 102, Liu Ts'ung Biyografisi, s. 2678; TCTC, s. 2862; Gumiliev, L.N., *Hunlar*, İstanbul, 2002, s. 367

⁸⁴ Bu general Hunların yönetici ailelerinden biri olan ünlü Pu ailesine mensuptu.; Kafesoğlu İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul,1986(4. baskı) s. 264,

Chin, öfkeyle Yao'ın başkentte yaşayan annesini ve ağabeyini öldürterek Yao'a asla itaat etmeyeceğini böylece gösterdi⁸⁵.

Aynı yıl yani 319 yılı 12. ayda⁸⁶ isyancı Chin'in sağ ve sol süvari komutanları Chin K'ang ve Ma Ch'ung ile diğer ileri gelenler Chin'i öldürdüler ve aralarından Chin Ming'i lider seçtiler imparatorluğun altı mührünü Pu T'ai ile Yao'a gönderdiler. Böylece Yao'ın imparatorluğu bu mühürlerle resmi olarak onanmış oldu.

Oysa bu, kuzey topraklarında gizliden gizliye imparatorluk üzerine hayaller kuran Shih Lo'yu kızdırdı. Askerlerinin sayısını çoğaltarak Chin ming üzerine P'ing-yang'a gönderdi. Saldırılarına bir süre dayanan Ming'in birlikleri yorulduğu için kayıplar vermeye başladı. Bunun üzerine Ming, Yao'a adam göndererek yardım istedi. Yao, derhal iki birliğini yola çıkardıysa da Ming, şehir halkından 15.000 kişiyi de alarak şehri terketti Ch'ang-an'a geldi. Yao, hem şehri terkedip düşmana bıraktığı hem de yardımın gelmesini beklemediği için çok sinirlendi ve onu ve ailesini ölümle cezalandırdı⁸⁷.

Yao, Hun başkenti P'ing-yang'ın artık güvende olmadığı, Shih Lo'nun tehdidi altında olduğuna kanaat getirdi. Öncelikle isyancı Chin'in öldürdüğü annesinin mezarını oradan Su-i şehrine naklettirdi ve anısına *Yang Ling Kurganı*'nı yaptırdı. Ölmüş baba ve büyük babasına ünvanlar verdi. Bunun üzerinden çok geçmemiştir ki Shih Lo, başkente saldırdı ve Hun sarayını yaktı.

319 yılı ikinci ayda Shih Lo biat etmek istediğini iletmesi için emrindeki Wang-hsiu'yu Yao'a gönderdi⁸⁸. Fakat emrindeki bir görevli onu uyararak Wang'ın asıl amacının Yao'ın ordusunun durumunu öğrenmek için gönderilen bir casus olduğunu belirtti. Yao, bu durumdan oldukça tedirgin oldu, çünkü ordu o sırada oldukça yorgundu ve çıkacak bir savaşta kaybetme ihtimali oldukça fazla idi. Düşmanın bunu öğrenmesi henüz kurulmuş olan devletin geleceğini etkileyecek kadar ağır bir bedelle ödenmesi demektir. Bu yüzden Shih Lo'nun elçisi Wang'ı pazarda astırdı. Gerçekten de Yao'ın bu kararı oldukça isabetliydi. Çünkü Shih Lo, P'ing-yang baskınından sonra ülkesine dönmemiş, üstelik Yao'ın en yakın adamını da kendi tarafına çekmeyi başarmıştı. Yao'a saldırmak için casus Wang'dan gelecek olumlu bir haber beklemekteydi. Fakat Wang bu planı gerçekleştirilememişti. Böylece Shih Lo üçüncü ayda kuzey topraklarına geri döndü. Birkaç ay sonra da burada kendi devletini kurdu.

Yao, aynı yıl başkenti Ch'ang-an'a taşıdı. Eşi Yang-chih'i imparatoriçe, oğlu Hsi'yi ise veliht ilan etti. Diğer oğullarından Hsi'yi Chang-lo şehri Kralı, Ch'an'ı ise T'ai-yüan Kralı yaptı. Yao, altıncı ayda Ch'ang-an kentinin kuzey güney doğrultusunda şehir dışında, inançları gereği Atalar türbesi inşaa ettirdi⁸⁹.

Gerçekten de Liu Yüan-hai Hun devletini kurarken Çin topraklarını yönetme isteğini halkın gözünde meşrulaştırmak için Hunların Motun zamanında Han Hanedanlığı ile evlilik yoluyla akrabalık kurduklarını, yani soylarının Han soyundan geldiğini vurgulamaya çalışmıştır. Bölgede yaşayan halk genellikle Çinli idi. Ona göre tahtı ele geçirmek için askeri başarının yanı sıra Çinli halkın hoşnut tutulması da

⁸⁵ CS. 103, Liu Yao Biyografisi, s.2684; SLKCC, 6, İlk Chao, Liu Yao I, s.44; TCTC s. 2864

⁸⁶ Şubat ayına tekabül eder

⁸⁷ Chin ailesinin katledilişi sırasında Yao, Chin K'ang'ın güzel kızını görüp beğenmiş, onu eş olarak almak istemiştir. Bunun üzerine genç kız ağlayarak kendisinin de öldürülmesini istedi. Yao ona acıdı ve K'ang'ın hayatta kalan tek oğlunu affetti. SLKCC, 6, İlk Chao, Liu Yao I, s.44

⁸⁸ SLKCC da Shih-lo'nun zafer hediyesi götürmesi için Wang'ı gönderdiği yazar. Bu kaynağa göre Yao, Shih-lo'ya "başvezir ve Chao kralı" ünvanı vermiştir. Oysa Yao'ın, Hun başkentine saldırıp sarayı bile yakacak kadar kararlı ve hırslı olan Shih-lo'ya böyleli yumuşak davranmadığı çok ortadadır.

⁸⁹ C.S. 103, Liu Yao Biyografisi, s.2685

elzemdi. Böylece iç huzur sağlanacak ve halk Chin Devletinden geriye kalan varislere destek vermeyecekti. İşte bu siyaset doğrultusunda Liu Yüan, devleti kurar kurmaz Han ataları için türbe yaptırmış, devletin adını eski Han hanedanlığına atfen "Han" koymuş ve Çinli halkın memnuniyetini kazanmaya çalışmıştı. Liu Yao ise artık bu siyasetin amacına ulaştığını, Hunların Çin topraklarında yere sağlam bastığını görmüştü. Bundan sonra artık "kendi ataları" için türbe yapmak ve devletin "Han" olan adını değiştirmek gerektiğine inanmaktaydı. Böylece devlet, büründüğü "Çinli" kimliğinden sıyrılıyor ve millileşiyordu. Liu Yao, bundan böyle artık zamanının geldiğine inanarak devletin kuruluş aşamasında takip ettiği politikayı değiştirmeye başladı⁹⁰. Böylece devletin kimliğinin "Hun" olduğunun altı çizildi.

Devletin yeni adı için sunulan teklif şöyle idi:

"Devletin ilk imparatoru Liu Yüan-hai Lu-nu şehri yöneticisiydi. Bu şehir Chung-shan'a bağlıdır. Siz ise P'in-lo da başarı sağladınız. Bu da Chung-shan'dedir. Chung-shan ise Liang Bozkırının bir parçasıdır ki Bu parçaya "Chao" denir. O halde devletin adı Chao olsun! Yao bu teklifi çok beğendi ve memnuniyetle kabul etti. Şunları ekledi:

"Bizde büyük baş hayvanın kara olanı makbuldür. Öyleyse bayrağımız (tuğumuz) siyah olsun!" dedi.

Böylece ch'an-yü Motun "Gök" ile, İlk imparator Liu Yüan-hai ise "tanrı" ile eş tutuldu. Ülke içinde ölüm cezası altındaki tüm cezalara genel af getirildi⁹¹.

Ancak Kuzey Topraklarının güçlü komutanı Shih Lo, Liu Yao'ın başa geçmesini kabul etmedi ve bütün orduları ve halkıyla İlk Chao devletinden ayrılarak kendi topraklarında Chao Beyliğini kurdu. Batıda Tibetlilerle mücadele eden Yao, kısmen de olsa bu sorunu çözmüştü. Fakat biliyordu ki asıl büyük tehdit unsuru, kuzeyde giderek güçlenmiş olan Shih Lo idi. Üstelik Lo, Yao "imparator" ünvanı aldığı zaman kendini "Chao Kralı" ilan etmişti. Bu durum bu Hun liderinin bir anlamda kendini imparatora rakip olarak göstermesiydi. Lo'nun tek eksiği bir imparatorun sahip olması gereken imparatorluk mühürleriydi. Yao, batıda Tibetlilerle meşgulken Lo kendi ülkesi içinde yeni kanunlar çıkarıyor, iç düzeni sağlamaya çalışıyor, ekonomiyi düzeltme ve sağlamlaştırma çabalarına girişiyor ve zaman zaman da Yao'ın topraklarına saldırıyordu. 325 yılında Yao artık Lo'ya karşı seferberlik ilan etmenin zamanı geldiğine inandı. Komutanlarından Liu Yo'yı Lo-yang'da bulunan Shih Lo'nun komutanı Shih-sheng üzerine yolladı. Yao'ın generaline yakın bölgelerden katılan 5000 zırhlı asker eşlik ediyordu. Ayrıca bu birliğe bir gecede 10.000 civarında asker de katıldı. Liu Yo, orduyu Men-chin'den idare ediyordu. Bu arada ona destek olmak için Doğu bölgesi idarecisi Hu-yen Mu, Hsiao-ming'nin doğusundan yola çıkmıştı⁹².

Liu Yo, ilk önce Shih-sheng'a yardım gelecek yerleri kesme amacıyla Lo'nun, Meng Chin⁹³ ve Shih-liang adlı iki sınır garnizonuna birden saldırdı ve ele geçirdi. Bu savaşta Shih Lo'nun 5000 subayını öldürüldü. Bu zaferin ardından ordu hiç duraksamadan asıl hedef olan ve Chin-yung şehrinde bulunan Shih-sheng'a saldırıya geçti, şehri kuşatma altına aldı. Fakat bu sırada Shih Lo'nun büyük komutanı Shih Chih-lung kuşatma altında kalan Sheng'e yardım için 40.000 kişilik bir kuvvetle Ch'eng-kaio Kuan'dan yola çıkmış bulunuyordu. Liu Yo, hazırlıklı bir şekilde onu beklemeye başladı. İki ordu Lo-yang şehrinin batısında karşılaştılar. Bu büyük çarpışma sonucunda Liu Yo, ağır kayıplara

⁹⁰JİTSUZO Tamura., *The Etnic Migration in Chinese History*, Tokyo,1985, s. 33

⁹¹ TCTC s. 2870,, SLKCC, 6, İlk Chao, Liu Yao I, s.45; C.S. 103 Liu Yao Biyografisi, s.2685

⁹² CS. 103, s. 2697

⁹³ Batı Ho-nan Bölgesi ve bu bölgede bulunan bir nehrin adı.

uğradı ve bir müddet önce ele geçirdiği garnizonlardan biri olan Shih-liao garnizonuna geri çekildi. Onu takip ederek peşinden gelen Shih Chih-lung garnizonun çitli hendeğini kuşattı. Böylece Liu'nun artık kendini savunması imkansız hale gelmişti. Dışarıyla bağlantısı tamamen kesilen orduda kıtlık çıktı. Yiyecek hiç bir şey bulamayan askerler atlarını kesip yemek zorunda kaldılar. Bu sırada Shih Chih-lung, Liu Yo'ya yardıma gelen Hu-yen Mo'yu da yendi ve bu değerli komutanı öldürdü. Durumun vehameti üzerine Liu Yao, bizzat orduları yöneterek yardım için yola çıktı. Bu arada Chih-lung, ordusunu 30.000 kişilik taze güçle kuvvetlendirmişti⁹⁴.

Yao'nun ordusunun öncü birlikleri komutanı Liu Hei, Shih Chih-lung'un generali Shih-ts'ung'u Pa-t'e pan denilen yerde hezimete uğrattı. Liu Yao, Chin-ku'da konuşlandı. Gece orduda sebepsiz bir panik yaşandı, ordu dağıldı, kalan kuvvetler derhal Min ch'ih'ya geri çekildi. Yao, burada henüz konuşlanmamıştı ki, Liu Yo ve 80 en iyi subayının Chih-lung tarafından yakalanıp öldürüldüğü, 16.000 askerin Shih Chih-lung'a bağlandığı haberini aldı. Bu değerli subaylarının başına gelenler onu öylesine üzmüştü ki beyaz matem elbisesini giydi ve gözyaşlarını kimseye göstermemek için şehir dışına çıktı. Bir hafta boyunca onlar için yas tuttu ve ağladı. Bu sırada bir gece yine panik çıktı, askerler dağıldı. Orduyu yeniden toparlamak artık mümkün değildi. Böylece hiç savaş yapılmadan Ch'ang-an şehrine; başkente geri dönüldü⁹⁵.

Yao, bu yolculuğunda hastalanmıştı. Ülkesine sağ salim geri döndüğü için ölüm cezasının dışındaki bütün suçları kapsayan büyük bir af çıkardı.

Shih Chih-lung, Shih Lo'nun emriyle beraberinde 40.000 kişilik bir kuvvetle Chih-kuan'ın batısından Liu Yao'a saldırmak için yola çıktı. Sarı Irmak'ın doğusunda kalan elliden fazla yerleşim yerini alarak P'u-pan şehrine girdi. Bu çok tehlikeli gelişme sonunda Liu Yao bizzat karşı koymak istedi ancak Tibetli düşmanları olan Chang chün ve Yang nan-ti'nin şehri boş buldukları anda Ch'ang-an'a saldıracaklarından çekiniyordu. Bu yüzden Ho-chien kralını Ch'in-chou bölgesindeki Tibet gruplarını dağıtma işiyle görevlendirdi. Kendisi de kuzey topraklarındaki asıl tehlike üzerine gitmeye karar verdi. Shih Chih-lung, bu haberi duyunca korktu ve ordusuyla birlikte geri çekildi. Yao, onu takip etti ve Kao-hou önlerinde yakaladı. Yapılan büyük muharebe sonunda Chih-lung'un ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. Yao, onun generallerinden olan Shih Tan'i yakaladı ve öldürdü. Bu savaşın sonunda İlk Chao Devleti 200 li genişliğinde toprakları ele geçirdi ve çok büyük bir yağma elde etti. Bu sırada Shih Chih-lung, Ch'ao-ke'ya kaçmıştı. Yao, kazandığı zaferin ardından Ta-yang'dan yola çıktı ve Chin-yung şehrinde Shih Sheng'a saldırdı. Shih lo ile mücadelesinde peşpeşe kazandığı zaferler Yao'ı çok mutlu etmişti. Bundan dolayı artık asker üzerinde gerekli denetimleri yapmıyor, sevdiği veziriyle içki ve kumar aemlerinde eğlenmeye bakıyordu. Çevresindekiler onu uyarmaya çalıştılar fakat boşunaydı; o, hiçbir uyarıya kulak asmadığı gibi uyarıda bulunanları da cezalandırıyordu.

Aniden çıkan rüzgar, öylesine şiddetliydi ki ağaçları yerinden söktü, sis, ortalığı gözgözü görmez bir hale getirdi. Bu belitiler belki de Gök tanrının kızgınlığının bir ifadesiydi.

Yao, vezirleriyle eğlence içindeyken Shih Chih-lung, Shih-men'i işgal etmişti. Shih Lo, büyük bir ordu toplamaktaydı; at ve silah sayısını arttırıyordu. Derken Lo'nun Sarı At Geçidini tuttuğu haberi geldi. Lo'nun öncü birlikleri aniden Lo Nehri beylerine saldırıya geçtiler. Bu beylerin aralarındaki Chieh Hunlarından olanlar saf değiştirip kendilerinden olan Shih Lo'ya katıldılar. İşte bu beklenmedik gelişme savaşın dengesini Yao aleyhine değiştirdi. Derhal karşı atağa geçerek Chin-yung şehrini muhasara altına

⁹⁴ C.S. 103, Liu Yao Biyografisi, s. 2698

⁹⁵ SLKCC, 8, Il Chao, Liu Yao III, s. 59

aldı. Lo Nehrinin batısında, Kuzey batı doğrultusunda on li'lik bir bölgeyi ele geçirse de ibre artık tersine çalışıyordu. Gençliğinden beri düşkün olduğu, yaşlandıkça dozunu arttırdığı içki onun bu zorlu savaş anlarında vazgeçemediği en büyük yıkıcı güç oldu. O büyük savaşın yapılacağı gün yine çok içkiliydi. Genellikle savaşlarda bindiği doru atı⁹⁶ sebepsiz bir şekilde aniden ayağını burktu ve o da başka bir ata binmek zorunda kaldı. Yola çıkarken birkaç kadeh daha içti. Savaş meydanında Hsi-yang kapısı önlerinde el işaretleriyle orduyu idare etmeye kalkışınca düşman tarafından farkedildi ve müteakiben ordusu kaçınılmaz olarak büyük kayıplara uğradı. Yao, sarhoş bir şekilde geri çekilmeye çalışırken atı tökezleyince yere düştü. Bu düşüş sadece onun değil İlk Chao devletinin de düşüşüydü.

Sayısı ondan fazla yara alan Yao yakalandı ve Lo'nun huzuruna götürülürken Lo'nun komutanlarından olan Shih sheng'e: "*Shih Sheng! Ch'ung Men'deki zaferimizi unuttun mu?*" diyerek eskiden dirsek dirseğe savaştığı insanlarla bugün boğaz boğaza geldiklerini ifade etmeye çalıştı. Bunun üzerine Lo ona; "*Bugün olanlar Gök'ün isteğidir!*" dedi. Böylece artık "kut"un kendisine devredildiğini, devletin başına kendisinin geçmesini Tanrının istediğini vurguladı.

Bir süre sonra Yao'nun yaraları kötüleşti. Yao'a mümkün olduğunca iyi davranmaya gayret eden Lo, onu imparator arabasına bindirerek en iyi hekimlerden olan Li yung'a tedavi olmaya gönderdi.

Bir gün, Pei yuan şehrinde yaşlı bir adam onunla görüşmek için yetkililerden izin aldı. Bu ihtiyar elinde bir içki kadehi taşıyordu. Ve Yao'ın huzuruna çıkarak: "*Bukuk⁹⁷ kral! Geçidin⁹⁸ sağında imparator ünvanı aldınız. O zamanlar çok önemliydimiz. Sınırlarınızı ve topraklarınızı korudunuz. Ama ordunuzu iyi kullanamadınız ve Lo-yang'da yenildiniz. Bu kötü talih Gök'ün isteğidir. İşte size bu büyük ayrılma için özel bir kadeh!*" dedi. Yao ona çok kızdı ve azarladı. Lo bunu duyunca: "*Ülkesini kaybeden bir adamın yaşlı bir kişiyi azarlamak için yeterince hakkı vardır!*" dedi.

Bir süre sonra Lo, Yao'ı Hsiang Kuo şehri civarındaki Yung Feng adlı küçük bir şehre yolladı. Orada rahat ikamet etmesi için herşeyi yaptı hatta ona birkaç cariyeye bile verdi. Fakat herşeye rağmen askerleriyle onu sıkı bir gözetim altında tutmayı da ihmal etmiyordu. Yao'ın generallerinden Liu Yo ve Liu Chen'in atlı olarak, en iyi elbiselerini giymiş kadın ve erkekten oluşan grubun ise yaya olarak onu ziyaret etmelerine izin verildi. Şerefine bir ziyafet düzenlenmişti. Yao o gece onlarla bazen sohbet etti, bazen de başına gelen bu olayın sebeplerinden bahsetti. Gece sonunda grup ondan ayrıldı ve geri döndü.

⁹⁶ Bozkır hayatının vazgeçilmez unsurlarından olan at, Türk kültüründe farklı bir yere sahiptir. At, etinden, sütünden, derisinden ve kılından faydalanılmanın yanı sıra, savaşta güç, barışta maddi varlık olarak da bozkır hayatında yerini almıştır. Türk devlet teşkilatının düzen ve irtibatını sağlayan atların dayanıklılıkları ve süratlerinin yanında renkleri de özel bir önem taşırdı. Al atlar hünersiz, demirkır renktekiler mübarek ve süslü, kır atlar makbul, kula renkliler uğursuz, yağız atlar ise huysuz olarak kabul edilirdiler. Kırmızı ve siyah renk arası bir renk olan doru atlara son zamanlara kadar bile genellikle zor işlerde kullanılan, güvenilir bir at olarak bakılır. BAŞBUĞ, H., *Aşiretlerimizde At Kültürü*, İstanbul, 1986, s. 13

⁹⁷ Eski Türklere ait bu ünvan ilk kez burada karşımıza çıkmaktadır. "Şef", "Kumandan" anlamına gelmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda Göktürkler ve Uygurlarda *Bu-ku* adlı bir boy yer almaktadır. Orhun Bölgesi Uygur Devletine ait bir efsanedeki kahramanın adı *Buku Tegin*'dir. Ayrıca 9. yüzyılda Turfan Uygur Devletinde *Buku Cin* adlı bir hükümdar rol oynamıştır. 10. Yüzyıl Sha-to'larda *Tung-lu P'u-ku*, Harzemşahlarda ise bir Kıpçak reisinin adı *Katır Buku Han*'dir. Donuk, A., *Eski Türk Devletlerinde İdari- Askeri Ünvan ve Terimler*, İstanbul, 1988, s. 10-11 ; Eserde Eberhard ve Bazin'in iki ayrı metinden söz ettikleri ileri sürülmekle beraber bu Türkçe metin tektir ve CS.'da geçen, yukarıda tercümesi yapılmış olan metindir.

⁹⁸ Ho-hsi Bölgesi

Lo, İlk Chao Devletinin veliahtı olan Hsi'ye yazılı bir buyruk göndererek derhal teslim olmasını emretti. Yao ise oğluna: “*Büyük vezirlerinin yardımıyla ulusun sunağını⁹⁹ koru! Bil ki benim düşüncelerimde hiçbir değişiklik yoktur!*” diyerek oğluna devleti sonuna kadar korumasını, bunun için ona yardımcı olacak değerli adamların yanında olduğu mesajını vermeye çalıştı. Bunu duyan Lo çok öfkeleni ve onu öldürttü¹⁰⁰. (328)

Bu arada İlk Chao Devletinin bürokrat ve subayları, Liu Yin'e Yao'm ölümünden dolayı ordunun birlik ve bütünlük duyguları içine girdiğini, bu yüzden bu fırsatı kaçırmadan yeniden saldırıya geçilmesi gerektiğini söylediler. Yin, bu teklife çok sinirlendi ve bu teklifle gelen bazı görevlileri ölümle cezalandırdı. Başlarına aynı şeyin geleceğinden çekinen yüzlerce görevli kaçarak civardaki başka liderlere sığındılar. Bölgede büyük isyanlar başladı. İlk Chao Devletinin yıkılmakta olmasından faydalanmak isteyenler 10.000 kadar asker toplayarak Ch'ang-an şehrine saldırdı ve Lo'ya elçi gönderdiler. Lo, Shih sheng'ı göndererek Lo-yang'ın halkını teslim aldı. Ying, onbinlerce kişiden oluşan bir kuvvet topladı ise de Shih sheng, Ch'ang-an, Lung-tung, Wu-tu, An-ting, Hsin-p'ing , Pei-ti, Fu-feng ve Shih-p'ing bölgelerinin beylerinden topladığı kuvvetlerle Ying'e karşı koydu. Ying, Chung-chiao'da konuşlandı. Fakat Shih Lo, Sheng'a Shih-chih-lung'u 20.000 kişilik bir birlikle yardıma gönderdi. Savaş *I ch'ü* adlı yerde oldu. Ying'in ordusu yenildi. 5000 kişi öldürüldü. Ying kaçmayı başardıysa da kısa bir süre sonra yakalandı. Shih Chih-lung Ying'i ve onun maiyetinde görevli 3000 kişiyi katletti.

Müteakiben İlk Chao Devletinin subay ve memurları ile geçidin doğusundaki göçebeleri ve Ch'in-yung'daki Büyük ulusun 9000 kişilik halkını Hsiang-kuo'ya götürdüler. Ayrıca onların kral ve beyleri ile Beş Bölgenin Tu-ku kabilesinden 5000 kişi'yi Lo-yang'a yerleştirdiler (329)¹⁰¹.

Böylece İlk Chao Devleti tarih içinde yer aldığı görevi bitirdi. Artık fikir ayrılığına düştükleri 318 yılından beri *Chao Krallığı* adını alarak Çin topraklarında kuvvetlenmeye başlayan başka bir Hun kabilesi aynı adla Chao Devletini devam ettirecekti. Tarihçiler bu devlete **Sonraki Chao** ya da **II. Chao Devleti** adını verirler.

⁹⁹ Burada sözü edilen “ulus sunağı” devleti temsil etmektedir.

¹⁰⁰ C.S. 103. S. 2701; TCTC, s. 2965

¹⁰¹ C.S. 130, s. 2702; SLKCC, 8, İlk Chao, Liu Yao III, s. 62